

Lakırdı Kelimesinin Kökeni¹

Nikolay K. DMİTRİYEV²

“Söz, laf, kelime” anlamlarındaki *lakırdı* لقردی (لاقردی) kelimesi ve bundan türemiş *lakırdıcı* لقرديجي kelimesi Osmanlı-Türk kelime dağarcığında dildeki fiil ve isimlerle anlam bakımından her hangi bir çağrıştırmadan, öbür kelimelerden ayrı durur. Bu kelimenin öbür Türk lehçelerinde pek yaygınlaşmaması (RADLOFF’a göre kelime yalnızca Kırım ve Türkiye’de biliniyor, ayrıca Yenisey-Orhon ve Uygur metinleri bir yana, HOUSTMA, İbnü-Mühennâ “Arap filolog”³ ve Çağatay sözlüklerinde bile rastlanmaz), ilk sesinin genel Türkçenin kelime başında rastlanan ünsüzler kuralına uymaması,⁴ kelimenin kökeni itibarıyla Türkçe olmadığını, bunun başka bir dilden alınmış kelime olarak açıklanmasını zaruri kılyor.

Yapı çerçevesi bakımından genel Türkçe tarzında yapılmıştır (krş. (i)rti biçimini ve DENY’de, bununla bağlantılı biçimleri (*Grammaire ...* § 858), ancak bu yapı teşekkülü tipi en belirsiz olanlar sınıfına girer ve kelimenin kökenini açıklamamıza katkıda bulunamaz.

Kelimenin kökenini ele almadan önce, Ş. Sami’nin Osmanlıca açıklamalı sözlüğü *Kāmûs-ı Türkî*’de⁵ gösterdiği kelimenin sahip olduğu anlam farkları üzerinde duralım. Burada görüldüğü gibi *lakırdı* kelimesi için, kelimenin çeşitli açıklamalarında ve özel-

1 İlk olarak *Doklady Akademii Nauk SSSR*, Seriya B, 1926, s. 117-120’de yayımlanan, sonra da Nikolay Konstantinoviç DMİTRİYEV’in makalelerinin toplu yayımı olan *Stroy Tyurkskih Yazıkov*, Moskova, 1962’nin 55-58. sayfalarında yayımı tekrarlanan bu makale Rusçadan Türkçeye Risbek ALİMOV tarafından çevrilmiştir.

2 Nikolay Konstantinoviç DMİTRİYEV, “Etimologiya slova lakırdı”, *Doklady Akademii Nauk SSSR*, Seriya B, 1926, s. 117-120; *Stroy Tyurkskih Yazıkov*, Moskova, 1962, s. 55-58.

3 Platon Mihailoviç MELİORANSKIY, *Arap-filolog o turetskom yazıke*, Arapça metni, çevirisi ve sunuş ile P. M. MELİORANSKIY tarafından yayımlanmıştır. SPb., 1900.

4 “l” sesi genel kural olarak Türkçede kelime başında rastlanmaz krş. W. RADLOFF, *Phonetik der nördlichen Türksprachen*, Leipzig, 1882-1883, § 166, 167, Platon Mihailoviç MELİORANSKIY, *Arap-filolog o turetskom yazıke*; Karl FOY, “Das Aidinisch-Türkische”, *Keleti Szemle*, 1900, I., s. 305. N. N. POPPE, “Çuvaşskiy yazık e yego otnoşenie k mongolskomu i tyurkskim yazıkam”, *İzvestiya Rossiyskoy Akademii nauk*, XVIII, 1924, vd.

5 1243^b. sayfada kelime ile ilgili aşağıdaki anlamlar ve deyim örnekleri verilmiştir:

1. Söz, kelime, laf: Hiç işitmediğim Türkçe bir lakırdı idi. 2. Kelâm, mükâleme, konuşma, sohbet: lakırdı ediyordu; bütün gece lakırdı edip beni uyutmadılar. 3. Karar, pazarlık, müzâkere: Yarın lakırdısını edeceğiz, biz kendisiyle lakırdı ettik. 4. Münâza’a, nizâ’, muhalefet: Geçen gün aralarında lakırdı etmişler. 5. İ’tirâz, ta’riz: lakırdı olmasın diye çekiniyor. 6. Boş söz, lâf u güzâf: O lakırdıdır || lakırdı olmaz = söz anlamaz || lakırdısı olmaz = kale alınmağa deymez || boş lakırdı = beyhude söz || lakırdı bitirmek = karar vermek || lakırdı taşımak = dedi kodiculuk etmek || lakırdı torbaya girmez = sade sözle iş olmaz || lakırdı karıştırmak = fesad ve nifak komak.

Lakırdıcı kelimesi için şu örnekler verilmiştir:

çok lakırdı söyleyen, sükütu olmayıp daima lakırdı bulan: lakırdıcı bir çocuk; koca karılar çok lakırdıcı olur.

likle *lakırdıcı* لقرديجي kelimesinde görülen “çok lakırdı söyleyen, sükûtu olmayıp daima lakırdı bulan” anlamları daha uygundur. Görünüşe göre, bu anlam kelimenin temel anlamı olup, Ş. Sami'nin ilk önce verdiği anlamlar ise ondan türemiştir. Bize göre, *lakırdı* لقردي kelimesinin açıklamasına *laklak* للاق للاق kökü ile bağlantılı kelimeler dizisi yol göstermektedir. *Kāmûs-ı Türki* bu kelimeyi şöyle tarif etmektedir.

1. *laklak* للاق Leğlek denilen maruf büyük kuş. Bu kuşun gagasını birbirine vurarak çıkardığı ses. Boş lakırdı, gevezelik, bilafasıla söylenen saçma sapan sözler; 2. *laklaka* للاق Leğleğin gagasıyla çıkardığı ses. Manasız ve çok sözler, türrehat, hezeyan; 3. *laklakıyyat* للاقیات Boş lakırdı, hezeyan, saçma sapan sözler, türrehat. Bu kelimelerde bir yandan sırayla anlam çeşitlenmektedir, (gerçek anlamı; madde ve onun çıkardığı sesler ve benzerliği dolayısıyla birinci anlamdan türeyen soyut anlam; boş lakırdı, gevezelik,), öbür yandan onların kökenine işaret eden gösterge ihtiva ediyor, çünkü *laklakıyyat* kelimesinin açıklamasında [Arabiye takliden uydurma bir sözdür] notu vardır. Bu açıklama sözlüğün yazarını yarı yolda duraklatmıştır, çünkü muhtemelen bu kelimenin Arapçadan gelmediğini düşünüyordu. Ancak, yazar *Dictionnaire turc-française* adlı sözlüğünde daha kararlı bir biçimde davranır ve *laklaka* kelimesini de Arapça olarak tanımlar.⁶ Arapça sözlüklerdeki (BIBERSTEIN-KAZİMİRSKİY, DOZY ve öbürlerindeki) veriler bu dizinin hepsini, yine aynı esas anlamları ile birlikte içermektedir. Arapça *laklak* للاق (leylek, leyleğin gagası ile vurma) hem ses bütünlüğü, hem de ikili anlam taşıması bakımından ikileme yolu ile yapılmış gerçek Türkçe taklit kelimelerden ayrılmamaktadır, ayrıca onların gelişmelerinin genel heyetine uyarak biçim bakımından onlara tetabuk etmektedir.⁷ (krş. *çırçır*, *çivçiv*, *şakşak*, anlamları “çekirge çırtıtısı” ~ “çekirge”, “civciv cıvıtısı”, ~ civciv; “kastanyet sesleri” ~ “kastanyet”). *Çırçır*:çır, *çivçiv*:çiv, *şakşak*:şak ve *laklak*:lak'ları karşılaştırarak, bir Osmanlı farkında olmadan bir bütün ses külliyesi olarak iktibas edilmiş *laklak*'ı eşit iki parçaya (*lak-lak*) ayırır, böylece kelimeyi tersinden türetme yolu ile gerçek taklit anlamındaki (gaganın çatırtısı) *lak-lak* ve yeni biçim olan *lak-lak etmek* (çatırtıtmak) deyişlerini meydana getirir. Bu süreç her hâlükârda *demircinin ömrü - taktakla*,⁸ *leyleğin ömrü laklakla geçer* biçimindeki ilgin çekici rivayeti olan *leyleğin*⁹ *ömrü*

6 Taklit kelimelerin yapımında yaygın olan bu Arapça biçim Türkler tarafından da benimsenmiştir. Krş. Arapçada kullanılan *mazmaza*, *kahkaha* vs. Halis Türkçe biçimlerden (*şak-şak*, *pıt-pıt* vs.) Arapça biçimler kelime sonunda ünlünün bulunması ile ayrılır.

7 Ben taklit kelimelerin N. İ. AŞMARİN terminolojisine göre *mimema* kuralları ve yapı sınıflandırılmasını bu konu ile ilgili gerçek malzemenin genişçe yer verildiği “Beiträge zur osmanischen Mimologie” (*Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* (1927, XXXIV, 105-123) adlı makalede delillerle teyit etmeğe çalışmışım. Bu makalede Türk ıstılahlarındaki N. İ. AŞMARİN'in öncülüğünü kabul ederek ve onun dikkatinin daha ziyade dilde fikir yürütmenin esasına ve psikolojisine yöneldiğine işaret ettim ve onun tam tersine meseleye yalnız biçim ve dil bilgisi tarafından bakmağa çalıştım.

8 V. GORDLEVSKİY, *Obraztsı osmanskogo narodnogo tvorçestva*, Moskova, 1916, No. 983, krş. yine No. 1490.

9 Bu Arapçadan gelmiş Farsça biçim. VULLERS (*Vuller's Lexicon*, II, 1095) Arapça biçimini Farsçadan türemiş olarak sayıyor. Osmanlıcada kelime yalnızca *leylek* anlamındadır, onun sesini karşılamıyor. Aynı anlamda bu kelime birkaç Türk lehçesinde de (Volga Boyu ve Orta Asya'da) vardır.

*laklakla geçer*¹⁰ atasözünden önce tamamlanmıştır. İki uyaklı unsuru olan yukarıdaki biçim, şüphesiz, Ş. Sami'nin verdiği örnekten daha eskidir ve bizim için daha iyi örnek olacak niteliktedir, çünkü buradaki *lak-lak* ses taklidi halis Türkçe olan *tak-tak*'a tamamen eş değerdir. Sözlükler *tak-tak* kelimesinin taklit kelimelerin yapı gelişmesinin tabii yolunun hepsine sahip olduğunu gösteriyor. *Tak, takmak, tak, *takır, *takır, takırdı* ve **takır, takırdamak*. Biz *lak* biçiminin ve ondan türemiş *lak-lak* (bu biçim *lak*'ın varlığı sebebiyle bir bütün olarak kabul edilemez) biçimiyle birlikte yapı tekâmülünün ilk dönemini (+ır ~ +ıl¹¹ ekini alması) tamamladığını, yalnızca nazari olarak değil, belgelere dayanarak hükme bağlayabiliriz. Şöyle ki, Gy. NÉMETH'e¹² ve Kumukların teyit ettiğine göre Kumukçada *lakır et* (schwätzen) ve *lakırcı* (Schwätzer) biçimleri mevcuttur. İleride, varlığı böylece şüphe uyandırmayacak *lakır* biçimi +ır ~ +ıl almış öbür bütün ses taklidi biçimlerle beraber, iki yönde gelişecekti, ya kelime gövdesinden doğrudan fiil biçimine (yani, *lakır-mak*),¹³ veya önce -da (burada -la yerine düzenli olarak -da geliyor)¹⁴ ekini alıp sonra fiile dönüşecekti. Fiilin birinci biçiminden tabii olarak fiilden *lakır-dı* ismi, fiilin ikinci biçiminden *lak+ır+da-k*¹⁵ ismi yapılır. Ancak son örneğe hiç rastlanmamış, yalnızca ilk biçimden bize dek *lak+ır+dı* kelimesi ulaşmıştır. Metinlerde (*lakır+dı*'dan bir önceki halkayı oluşturan) *lakır-mak* fiiline rastalanmaması kelimenin kökenini reddetmiyor, çünkü bu tür zincirlerde bazı halkaların olmayışı birçok taklit kelimedede rastlanılmıştır, üstelik eksik halkalar bazen öbür halkalara benzetilerek tekrar onarılmıştır. Böylece, burada biz Arapça benzer iki heceden oluşan taklit kelime *laklak*'ın biçim bakımından Türkçe taklit kelimelerinin belli zümresi ile uyuşarak, benzeşme yoluyla *lak* biçimini, yine aynı tarzdaki yaygın olan *lak+ır* ve yalnızca Osmanlılarda değil, öbür milletlerde (Bulgar, Sırp) de rastlanan, -mak'lı fiil biçiminden atlayarak yapılmış *lakır-dı* kelimesini ortaya çıkardığını görüyoruz. Kelimenin yapı tekâmülüne anlam evrimi de eşlik etmiştir. Sesin ve onu çıkaran maddenin çeşitlenmiş açık anlamı, yerini önce söz sürecine eşlik eden gürültünün istiareli belirtilmesine, daha sonra da sözün kendisinin belirtilmesine bırakmıştır. İktibas edilmiş yabancı kelimenin dildeki işlenmesindeki bu süreçte kelimenin en dirençli yanı onun ses iskeleti olmuştur Ancak yalnızca kaba Osmanlı dili yer yer görülen ve kurala uymayan biçimi kurala uydurmak amacıyla *yakırdı* (Ş. Sami) biçimini ortaya çıkarmıştır.¹⁶

10 *Kratkaya uçebnaya grammatika sovremennogo osmansko-turetskogo yazıkı'yı* A. N. SAMOYLOVİÇ tercüme etmiştir. Leningrad 1925, s. 107.

11 *Çat'tan çat-ır, çiz'den çiz-ır, çiv'den çiv-il, zır'dan zır-ıl* vs gibi (bk. "Beiträge ..." (veya k izuçeniyu turetskoy mimologii). Redaksiyon.

12 Gy. NÉMETH, "Kumük es balkár szójegyék", *Keleti Szemle*, XII, 1911, s. 135.

13 Bir taraftan *Gırgır'dan gırgır-mak*, öbür taraftan da *gırgır-dı* gibi (bk. "Beiträge ...", J. Th. ZENKER, *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch*, I-2, Leipzig, 1866-1876, s. 789. Redaksiyon.

14 Onun ortaya çıkması ile ilgili M. BITTNER ve W. BANG'ın görüşü ve tenkidi "Beiträge"de verilmiştir. (bk. K izuçeniyu turetskoy mimologi). Redaksiyon.

15 Meselâ Volga Boyu Tatarcasında rastlanan *lakırda-* fiilinden.

16 Kelime başında "I" sesi geçen taklit kelimeler nadiren rastlanmaktadır. *lap-lup, lapır-lapır* (GORDLEVSKİY), *lup-lup* (Ş. Sami).